

HET TWEEDE SCHOT

Aletta Stevens

HET TWEEDE SCHOT

Een familieverhaal uit bezet Friesland

Vertaald door Meritha Paul-van Voorden

NOORDBOEK 2019

© 2017 Aletta Stevens

First published in English by Ashgrove Publishing,
an imprint of Hollydata Publishers Ltd., Great Britain.

© 2019 Meritha Paul-van Voorden en Uitgeverij Noordboek
(Nederlandse vertaling)

Oorspronkelijke titel

Looking for Uncle Joop – A Long-Lost Story from Nazi-Occupied Holland

Oorspronkelijke uitgever Ashgrove Publishing, Londen.

Ontwerp omslag Mark van Houten

Vormgeving binnenwerk Mark van Houten

Foto's Privé-archief auteur

Druk Bariet-Ten Brink, Meppel

ISBN 978 90 5615 500 1

NUR 402 | 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag hoe dan ook
vermenigvuldigd worden zonder voorafgaande schriftelijke toestem-
ming van de uitgever.

Noordboek is een imprint van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

VOOR MATT, MIRI EN ALEX

Als verhalen onderdrukt worden, kan men er niet van leren.

Bernard Fergusson

*Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen
en herhaal ze honderd malen
alle malen zal ik wenen.*

Leo Vroman

*Met grote dankbaarheid opgedragen aan Jan Geert Vogelzang en
de inwoners van Gaasterland die Joop Schweitzer niet vergeten zijn.*

INHOUD

DEEL 1: DE BEGINJAREN 9

DEEL 2: DE OORLOGSJAREN 64

DEEL 3: HERDENKEN 202

Dankwoord 240

Nawoord 243

Eindnoten 246

Geraadpleegde bronnen 249

Register 251

Hij ziet hem vanuit z'n ooghoeken. 'Is dat Joop Schweitzer niet?' denkt Cees de Vries, terwijl hij een jongeman in een modieuze pofbroek voorbij ziet fietsen. Hij was Joop vorige week nog bij Jappie Koopmans thuis tegen het lijf gelopen. Hij wist dat Joop daar 's avonds vaak langskwam (het enige tijdstip dat het veilig was om naar buiten te gaan) om de familie Koopmans te helpen met wat huishoudelijk werk, zoals het plakken van distributiebonnen. Cees en Joop waren leeftijdgenoten, maar toch hadden ze elkaar niet veel te zeggen. In een flits ziet hij dat Joop erg angstig kijkt. Waar kan hij zo bang voor zijn? 'Joop!' roept hij. Hij krijgt geen antwoord. Hij roept nog eens, dit keer iets nadrukkelijker. Maar Joop is te diep in gedachten verzonken en hoort hem niet. Cees blijft verbaasd op de stoep achter en kijkt Joop na, die snel wegfietst.

DEEL I

DE BEGINJAREN

De mahoniehouten kast torende statig boven mij uit. Met het ontruimen van het huis in Nederland in het vooruitzicht, was ik na mijn vaders begrafenis in september 2011 de woonkamer binnengestapt. Direct rechts van me zag ik de kast; die kast stond daar al dertig jaar. Het hout glom prachtig en op de lichtere plekken was de mooie nerf zichtbaar. Ik liep naar de kast om hem te openen – wat was de sleutel klein vergeleken met de omvang van het meubelstuk. De deur klemde. Toen herinnerde ik me dat je er een stevige ruk aan moest geven voordat je toegang kreeg tot de inhoud. In plaats van hem aan de kleine sleutel open te trekken, moest je je vingers achter het randje van het overlappende paneel steken en flink trekken. Ik hoorde de vertrouwde resonantie van het hout toen de rechterdeur trilde bij het loskomen.

Tijdens een van onze laatste telefoongesprekken had mijn vader aangekondigd dat hij een codicil had opgesteld ter aanvulling van zijn testament. Toen we het lijstje puntsgewijs doornamen, kwamen we bij de mahoniehouten kast, waarvan hij graag wilde dat ik hem zou krijgen. ‘Maar die is veel te groot om naar Engeland te verschepen!’ Hij grinnikte zachtjes toen hij antwoordde, alsof mijn bezorgdheid totaal overbodig was: ‘Maar je kunt ’m toch uit elkaar halen en weer in elkaar zetten?’ Ik kon me dat niet herinneren. ‘Ja, mam en ik hebben dat ook vaak gedaan.’ Mijn vaders attentheid werd me later duidelijk. Ik had hem onlangs verteld dat ik de Nederlandse familiestamboom had bekeken, waaruit bleek dat mijn betovergrootvader van moederskant, Klaas Doedenias Meeter, van beroep kastenmaker was; de mahoniehouten kast was dus hoogstwaarschijnlijk een staaltje van zijn vakmanschap.

Hoewel hij oorspronkelijk als linnenkast bedoeld was, stonden de planken in mijn geheugen altijd vol met het porseleinen eetservies van mijn grootouders, antiek glaswerk, het familiezuiver en een grote Delfts blauwe vaas. Op de lagere

planken stonden onze eigen snuisterijen, evenals de oosterse theekopjes en schotels in zwart, mosterdgeel, blauw en groen, versierd met draakachtige gouden krullen. En helemaal onderop, in een hoekje verstopt, zat de opgezette kikker; een kikker die zo groot was dat hij in geen enkel Europees land had kunnen leven en dus waarschijnlijk uit Indonesië afkomstig was. Uit zijn buik stak een elektrisch draadje waarmee je de lampjes in de ogen kon aandoen die van roodgekleurd glas gemaakt waren; het stekkertje was echter lang geleden al kapotgegaan.

Toen ik een stap naar achteren deed terwijl ik mijn armen wijd uitstreckte om beide deuren gelijktijdig te openen, onthulde de mahoniehouten kast langzaamaan zijn schatten en geheimen.

De mahoniehouten kast

De vroegste herinnering die ik aan mijn moeders broer, Joop Schweitzer, heb, bestaat uit flarden die ik opving tijdens een gesprek tussen mijn vader en moeder. Ik kan me niet herinneren hoe oud ik was, maar het moet ergens tussen mijn vroege kindertijd en mijn tienerjaren geweest zijn. *Mijn moeder had dus een broer.* Dit was nieuw voor mij. *En hij is in de oorlog gestorven.*

Nog nooit had iemand met mij over hem gesproken en ik wilde ook geen nieuwsgierige vragen stellen. Dat durfde ik niet, want ik voelde wel aan dat dit taboe was. Ik was opgevoed te gehoorzamen en respecteerde de verstilde aura waarmee de familie de herinnering aan hem omhulde. Het was een krachtige stilte. Ook mijn broer, die acht jaar jonger is dan ik, sprak niet over hem. (Vreemd genoeg zouden we samen pas over hem praten toen we allang volwassen waren.) In onze brede familie- en vriendenkring was er werkelijk niemand die ooit een woord over mijn moeders broer had gerept, althans niet in onze aanwezigheid. En misschien wilde de familie het ook wel zo: zij wilden ons het immense verdriet van dat alles besparen. Ze konden zich er waarschijnlijk niet toe zetten ons het verhaal te vertellen, want dan zouden ze het verleden opnieuw moeten beleven.

Er was slechts *een* dag in het jaar waarop we herinnerd werden aan mijn moeders broer, op 4 mei, Dodenherdenking.

Na het avondeten gingen we in de huiskamer zitten. Op de televisie zagen we zwijgende figuren op de Waalsdorpervlakte, een troosteloos gebied dat vergeleken met de groene, Hollandse weilanden bijna op een ander land leek. Mijn ongeduldige, jeugdige zelf vond dat de rij figuren zich tergend langzaam voortbewoog. Het was vreemd om met het geluid aan naar de televisie te kijken en toch niets te horen. Af en toe

hoorde je geschuifel of gekuch, althans totdat de klok luidde. Toen bukten de figuren zich een voor een voorover om bloemen neer te leggen. Ze leken zo ver weg. Het hele tafereel zag er winderig, grauw en mistroostig uit, ook al was het lente.

‘Wat ziet het er daar koud uit,’ merkte mijn moeder op toen ze vanuit de keuken met een dienblad de kamer binnenkwam. De manier waarop ze de koffiekopjes neerzette, kwam wat zenuwachtig over. Voordat ze ging zitten, ging ze ongewoon dicht bij de televisie staan om er vervolgens ingespannen naar te kijken. Een verandering had zich van haar meester gemaakt, alsof zij ergens weet van had en wij niet.

Nadat ik me op mijn eigen kamer had teruggetrokken, moest ik even later weer naar de woonkamer om iets te halen. Verrast bleef ik in de deuropening staan. De lampen, die normaal gesproken op dit tijdstip nog brandden, waren nu uit. In plaats van dat ik mijn vader lezend aantrof, leek de kamer verlaten. De televisie stond nog aan. Ik tuurde de kamer in en zag toen pas de eenzame figuur op de bank, gehuld in duisternis. Mijn moeder zat rechtop en doodstil. Haar gezicht, lijkleek, leek gevangen in de tijd. Haar ogen waren strak op het scherm gericht; ze keek maar zag niets. Het was alsof ze recht door de beeldbuis naar andere beelden zat te kijken; beelden die alleen zij kon zien. Op mijn geschrokken ‘oh!’ keek ze vluchtig op, werd zich bewust van mijn aanwezigheid en wendde snel haar blik af. Ik realiseerde me dat ik haar op de een of andere manier had gestoord. Zachtjes draaide ik me om en ging weer naar mijn kamer.

In een andere, losstaande, herinnering aan mijn moeders broer, dit keer uit mijn middelbareschooltijd, liep ik met mijn moeder op weg naar de winkels. Terwijl ik probeerde de moed

te verzamelen om eindelijk het onderwerp aan te snijden, lukte het me na veel zenuwachtig slikken om de gevreesde vraag te stellen: 'Uw broer ... hoe is die eigenlijk gestorven?' Er viel een lange stilte. Mijn moeder bleef met gebogen hoofd doorwandelen, en zonder zich naar mij toe te draaien, zei ze onomwonden: 'Hij is doodgeschoten.'

Toen het einde van mijn middelbareschooltijd naderde, keek ik vol verwachting uit naar mijn ophanden zijnde studie in Engeland. Ik werd volledig geabsorbeerd door mijn nieuwgevonden vrijheid in het studentenleven, mijn studie Engels, de uitdaging van een nieuw land en de liefde. Na mijn afstuderen in 1981 trouwde ik met een Engelsman en ging als vertaler werken.

Begin jaren tachtig hadden twee collega's van middelbare leeftijd op kantoor in Londen het over de Tweede Wereldoorlog en over het verlies van een familielid. Ik was niet vanaf het begin bij het gesprek betrokken, maar had de behoefte om hen aan te spreken en mijn bijdrage te leveren: 'Mijn moeders broer is in de oorlog doodgeschoten.' Zichtbaar geschokt keken ze me aan. Direct nadat ik de woorden had geuit, kreeg ik een brok in mijn keel. Mijn eigen emotionele reactie verbaasde me. De mannen schenen niet te weten wat ze moesten zeggen, waarschijnlijk waren ze, net zoals ik destijds, bang om nieuwsgierig te zijn. Een van de mannen lukte het om een beschaamd '*oh dear*' te stamelen, meer werd er echter niet gezegd. Ik legde het voorval naast me neer en ging weer aan het werk.

Toen ik begin jaren negentig zelf moeder werd, zette dat me aan het denken over mijn brede familiekring. Voordat mijn moeder in 2004 overleed, heb ik nog eenmaal geprobeerd naar haar broer te vragen. Pas aan het eind van een lange brief over koetjes en kalfjes schreef ze een korte paragraaf over haar broer, die in de oorlog ondergedoken was. Toen hij voor de Duitsers op de vlucht ging en door het veld rende, werd hij neergeschoten, wat in veel kranten had gestaan. De reden waarom dit was gebeurd, was niet duidelijk, maar omdat het meer informatie was dan mij ooit verteld was, wilde ik mijn moeder de pijn van verdere vragen besparen. In mijn hoofd speelde ik de korte fragmenten keer op keer af, en telkens rouwde ik om de oom die ik nooit gekend had. Door mijn kinderen richtte ik me echter op de toekomst, en ik vond het belangrijk dat de levenden prioriteit kregen boven de doden.

In het pre-internettijdperk had ik door gebrek aan tijd en middelen mijn pogingen het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie te raadplegen moeten staken. Door de Britse televisieserie *Who Do You Think You Are?* (uitgezonden door de BBC; in Nederland tegenwoordig uitgezonden onder de titel *Verborgen verleden*), ging ik weer nadenken over mijn moeders broer. In dit programma, waarin bekende mensen worden uitgenodigd om hun stamboom te onderzoeken, was het fascinerend te zien hoe de stamboom verrassende wendingen maakt en zo ontroerende verhalen onthult. Bijzonder interessant was de aflevering met de Britse televisiepresentatrice Carol Vorderman, die haar Nederlandse herkomst onderzocht en tot de ontdekking kwam dat haar vader bij het verzet betrokken was geweest. In een andere aflevering had iemand het over een familielid dat ondertussen allang overleden was, maar van wie de familie nagenoeg niets af wist. Ik

realiseerde me dat ik ook zo'n familielid had. Maar misschien was het *te* lang geleden?

'Google 't gewoon even,' zei Matt, mijn man. Ik had niets te verliezen. Mocht ik op iets stuiten, dan zou het weleens boeiend kunnen zijn en een aaneenschakeling van ontdekkingen in gang kunnen zetten. Gespannen toetste ik de naam Joop Schweitzer in. Had ik zijn volledige naam in moeten typen? Had ik de naam wel juist onthouden? Het geruis van de laptop gaf aan dat de zoekmachine aan het werk was. Even twijfelde ik zelfs of er überhaupt wel iemand was die zich hem herinnerde. Toen verschenen er twee vermeldingen op het scherm.

De eerste was een verwijzing naar het jaarverslag van een lokale radiozender in Zuidwest-Friesland, Radio Gaasterlân. Toen we nog klein waren, gingen we vaak op bezoek bij vrienden van mijn moeder die in Friesland woonden, en mijn Nederlandse grootouders hadden er ooit ook gewoond. Gaasterland-Sloten was een gemeente in het zuidwesten van de provincie. Het jaarverslag bevatte een verwijzing naar het radioprogramma *De Gouddoller*¹, een lokaal historisch programma dat drie jaar eerder in een uitzending de naam Joop Schweitzer had genoemd. Dat was vreemd. Was dit de broer van mijn moeder of was er iemand anders die ook zo heette? Het verslag vervolgde: 'Joop Schweitzer was de zoon van een dominee in Balk.' Dat klopte. De volgende paragraaf bevatte wat nieuwe en feitelijke informatie: 'Hij is tijdens een verzetsactie in Elahuizen, alwaar ze op een dropping van materieel zaten te wachten, ter plekke door de Duitsers gefusilleerd. Zijn vriend Henk de Boer uit Hoogeveen was er destijds bij en vertelde hoe dat allemaal in z'n werk is gegaan.'

Op de website stond de naam vermeld van de persoon die aan het programma verbonden was. In een e-mail aan hem legde ik mijn motieven uit en vroeg ik of er nog een opname

beschikbaar was. Misschien was het al te laat en hadden ze geen kopie meer. De uitzending was per slot van rekening al drie jaar geleden. Ik bood zelfs aan ervoor te betalen. Vol spanning wachtte ik af.

Mijn hoop was aan het vervliegen toen ik in oktober 2007 een e-mail ontving van een zekere Jan Geert Vogelzang. Zijn reactie klonk me zeker als vogelzang in de oren:

Beste Mevrouw Stevens,

Heel, heel hartelijk dank voor uw reactie van 8 oktober 2007 n.a.v. het programma De Gouddoller in 2004 over uw oom Joop Schweitzer.

Het is mogelijk om het door u gevraagde exemplaar van de radio-uitzending uit 2004 op te zoeken maar ik heb na deze uitzending nog interessante feiten gevonden waardoor de uitzendinggegevens alweer achterhaald zijn.

Ik heb mij destijds bij de voorbereiding van het programma suf geprakkiseerd hoe ik aan een adres van een familielid moest komen maar ik kwam daar niet achter. En nu heb ik contact met u. Prachtig!

U schrijft over een actie van het verzet in Elahuizen; het wachten op een dropping en gefusilleerd door de Duitsers. Van al deze door u genoemde zaken is hier een geheel andere lezing en daarom ben ik zeer nieuwsgierig wat u weet.

Ik denk dat u en ik elkaar nog heel veel te vertellen kunnen hebben. Mijn onderzoek heb ik geheel in de Friese taal op papier. Ik weet niet of u dat kunt lezen.

Kort even iets over mijzelf:

Ik ben met vervroegd pensioen als gemeenteambtenaar van Gaasterland in Balk. Ik heb 35 jaar in het gemeentehuis van Balk gewerkt bij de afdeling Bevolking.

Op dit moment ben ik bezig de gehele W.O.II geschiedenis van

Gaasterland op papier te krijgen.

Leeft uw moeder nog? Alida Johanna Wilhelmina Schweitzer, geboren 2-2-1926 in Maassluis? Zij is in september 1945 uit het bevolkingsregister van Gaasterland overgeschreven naar Amsterdam.

Vorig jaar heb ik het graf bezocht van Joop Schweitzer en de grafsteen was erg vervallen. Wilt u dat ik u daarvan een foto stuur? Ik zou er morgen heen kunnen gaan en de foto mailen. Zijn er herstelplannen?

In geen enkel oorlogsboek is een foto van uw oom te vinden. Ook in het gemeentearchief is geen foto van Joop Schweitzer. Ik zou zo graag een familiefoto willen hebben met Joop Schweitzer, uw moeder en de ouders. Kunt u foto's scannen? Ik wacht met spanning op uw reactie.

*Met vriendelijke groeten,
Jan Geert Vogelzang*

Was de informatie op de website onjuist? Wat bedoelde hij met 'hier is een geheel andere lezing van'? Was er een andere verklaring voor de gebeurtenissen in Friesland?

Een foto – waarom had ik daar zelf niet aan gedacht? In het huis van mijn ouders stond een ingelijste foto boven op een houten boekenkast met glazen deurtjes. Maar had ik hier in Engeland daar ook een afdruk van? De paar plekken in huis waar de foto kon liggen, leverden niets op. Mijn laatste redmiddel was een dik fotoalbum dat mijn ouders ons als huwelijkscadeau geschonken hadden. De opvallende omslag sprong er zo uit tussen alle ruggen op de overvolle boekenplank. Er stonden dikke gekartelde zwarte lijnen op, die een grof getekend spinnenweb vormden op een achtergrond van dunne, verticale grijze en witte strepen.

De verzameling voornamelijk zwart-witfoto's begon al

meteen op de harde binnenkant van de omslag, net zoals achter in het album, waar elk leeg plekje *ook* volgeplakt was. De eerste foto was van mijn Indonesische grootouders, samen met ooms en tantes en een handvol lachende nichtjes in zomerjurkjes en sandalen *voor* een huis. Voorzichtig haalde ik de foto uit de hoekjes. Ik herkende het handschrift van mijn vader op de achterkant: zondag 14 augustus 1960, Djl. Sumatra 34, Djakarta.² Er was een simpele verklaring voor de datum: het was de 58^e verjaardag van mijn oma Partini³ bij haar thuis in het centrum van de stad. Het was een paar maanden voor het overlijden van mijn opa Hoesein Djajadiningrat, die 73 jaar geworden is. Dit moet een van de laatste foto's van hem zijn.

Indonesische grootouders en familie Aletta Stevens

Op dezelfde bladzijde zag ik ook een foto van mijn Nederlandse opa Christiaan Johannes Schweitzer; in veel opzichten was hij het compleet tegenovergestelde. Hij was even groot en zwaargebouwd als mijn Indonesische opa klein en tener was.

Even Europees blank in zijn donkere pak als mijn Indonesische opa er gebruind uitzag in zijn tropisch, kakikleurige pak met contrasterend zwarte stropdas. Mijn Nederlandse opa zag er indrukwekkend uit; van zijn glimmende zwarte schoenen en ruim gesneden broek tot zijn deftig gilet, stropdas met motief en bijpassend jasje. Hij stond rechtop met zijn beide handen op zijn heupen in een typisch Nederlandse houding die in Indonesië onbeschoft gevonden zou worden. Met bijna gitzwart haar, grote bruine ogen, hangende oogleden en een opvallende neus was hij niet de stereotiepe Nederlander met blond haar en blauwe ogen. Ondanks hun verschillende etnische oorsprong hadden mijn twee opa's diverse zaken met elkaar gemeen. Beiden waren netjes gekleed, droegen een bril en waren vakmensen; ze straalden waardigheid en deskundigheid uit. Ze stonden allebei hoog aangeschreven in hun respectievelijke beroep, een protestantse dominee en een moslimgeleerde, en waren zich terdege bewust van hun positie in de maatschappij. Volgens mij zouden ze elkaar gerespecteerd hebben. Ze zouden elkaar echter nooit ontmoeten.

Ten slotte vond ik rechts onderaan een foto van mijn Nederlandse oma. De foto was iets groter en nieuwer dan de andere. Mijn oma zag er elegant uit in haar gestippelde jurk met lange mouwen en V-hals. Op de achterkant stond 'Amerongen, augustus 1959', waaruit ik afleidde dat ze toen 65 jaar moest zijn. Ook *zij* was het tegenovergestelde van haar Indonesische tegenhanger. Haar korte, lichte haar, bleke huid en Germaanse lengte staken scherp af tegen mijn kleine Indonesische oma, met haar lange, zwarte lokken in een knot achter op haar hoofd die haar prachtige ronde gezicht mooi accentueerde.

Vervolgens keek ik naar de rechterbladzijde van het eigenlijke fotoalbum met de kleine wit omrande foto's. Volgens de in potlood geschreven verklaringen van mijn moeder op